

Alicja Kisała
(Wieluńskie Towarzystwo Naukowe)

POŁOŻENIE CHŁOPÓW W MAJĄTKU RUDNIKI W XIX W. (W ŚWIETLE INWENTARZA DÓBR Z ROKU 1830, TABEL PRESTACYJNYCH I LIKWIDACYJNYCH) CZ. 2

W roku 1856 oprócz chłopów osadzonych na rolach dworskich, 6 komorników mieszkało w utrzymywanych przez proboszcza budynkach i miało wydzielone po kilka mórg z roli należącej do rudnickiego kościoła. Według opinii przedstawionej przez plebana nie kwalifikowali się oni do oczynszowania¹. Po śmierci Henryka Miączyńskiego, na skutek umowy zawartej między spadkobiercami w 1860 r., dobra Rudniki stały się własnością jego pierworodnego syna Władysława Hipolita, żonatego z Felicją Wielowieyską z Wielkiej Wsi. Odziedziczony majątek obciążony był długami, zaś nowy właściciel zaciągnął wkrótce następne pożyczki, m.in. w Towarzystwie Kredytowym Ziemskim. Ponieważ Władysław Miączyński zalegał z płatnościami, już w listopadzie 1864 r. zapadła decyzja o wystawieniu dóbr Rudniki na „pierwszą przymusową sprzedaż publiczną”, która miała się odbyć latem 1865 r. Do licytacji nie doszło dzięki wyłaconemu odszkodowaniu likwidacyjnemu².

Reforma uwłaszczeniowa (1864) objęła wszelkie rodzaje własności, to jest własność prywatną, rządową, majoracką, instytucyjową i in. 19 II/2 III 1864 r. car Aleksander II podpisał 4 ukazy: o urządzeniu włościan, komisji likwidacyjnej, urządzeniu gmin

¹ Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. Walentego Patykiewicza w Częstochowie, Raporty dziekanów..., *Raport dla Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego sporządzony 23 lutego 1856 roku przez dziekana krzepickiego X Brzezińskiego dotyczący włościan kwalifikujących się do oczynszowania i zawierający wykaz realności stanowiących uposażenie duchowieństwa rzymsko-katolickiego*, s. 635-637. Możliwe, że były to budynki wzniesione przez dziedzica Juliana Masłowskiego, który w 1838 r. zobowiązał się (w związku z zamianą gruntów) do przeniesienia na nowy grunt kościelny 5 włościańskich budynków mieszkalnych z zabudowaniami gospodarczymi.

² A. Kisała, *Protokół zajęcia na przymusową publiczną sprzedaż dóbr ziemskich Rudniki z przyległościami sporządzony w 1870 r. przez Romualda Piwowskiego – komornika przy Trybunale Cywilnym w Kaliszu*, „Rocznik Wieluński” 2009, t. 9, s. 132.

wiejskich oraz sposobie realizacji nowych regulacji³. W celu przeprowadzenia reformy, powołano szereg organów centralnych i terenowych, w tym komisje likwidacyjne⁴. Ukaz uwłaszczeniowy przyznawał wszystkim użytkownikom gruntów rolnych prawo własności, bez względu na wielkość gospodarstwa wraz z zabudowaniami mieszkalnymi, gospodarskimi oraz inwentarzem: bydłem, narzędziami roboczymi oraz zasiewami. Na jego podstawie już od 3/15 IV 1864 r. chłopci uwolnieni zostali od wszelkich powinności na rzecz dziedziców (pańszczyzna, okup w gotowiźnie, osep, czynsze, daniny itp.). Wszystkie zaległe należności zostały umorzone. W zamian zobowiązani zostali do opłacania podatku gruntowego⁵. Dziedzice dóbr, w których włościanie stali się właścicielami gruntów, mieli otrzymać od rządu wynagrodzenie za zniesione powinności i zostali zwolnieni z obowiązku niesienia pomocy poddanym w przypadku klęsk żywiołowych oraz dawania im zapomogi w inwentarzu roboczym, narzędziach czy zasiewach. Na własność uwłaszczonych przeniesiono dobra gromadzkie, takie jak: budynki urzędów, szkoły, grunty w użytkowaniu publicznym np. pastwiska i in. Zachowano prawo włościan do służebności i użytków z których korzystali. Przyznano im również prawo do ubiegania się o zwrot tych osad i gruntów, które użytkowali w chwili wydania ukazu z roku 1846. Z uwłaszczenia wyłączono osady: karczemne, młynarskie, ogrodnicze, gajowe itp. jeżeli nie znajdowały się we wsi, a na gruntach dworskich lub folwarcznych.

Realizacja ukazów uwłaszczeniowych wymagała odpowiedniej dokumentacji określającej rozmiary gospodarstw chłopskich. Podstawą do określenia praw, jakie włościanie nabyli na mocy ukazów uwłaszczeniowych, były w dobrach skarbowych tabele nadawcze, a w dobrach prywatnych tabele likwidacyjne (nazwane tak ponieważ określały wysokość odszkodowania dla właścicieli ziemskich z tytułu likwidacji służebności). Sporządzano je na podstawie tabel prestacyjnych z roku 1846, obejmujących obszar osad włościańskich, wysokość powinności dominialnych i określenie praw serwitutowych. Zgodnie z postanowieniami Komitetu Urządzącego w Królestwie Polskim, powołanego do ogólnego nadzoru nad realizacją reform, projekty tabel likwidacyjnych sporządzali właściciele dóbr lub ich pełnomocnicy, natomiast nadawcze komisarze włościańscy albo specjalne komisje. Właściciele ziemscy zostali zobligowani do przedstawienia władzom projektu tabeli likwidacyjnej oraz złożenia oświadczenia o wyborze sposobu obliczenia odszkodowania. Tabele wraz z załącznikami w postaci planów i rejestrów pomiarowych, przedkładano komisjom włościańskim, a następnie przesyłano do Komitetu Urządzącego w celu ostatecznego zatwierdzenia przez Centralną Komisję do Spraw Włościańskich. Kopie tabel przekazywano właścicielom majątku i sołtydom. Tabele likwidacyjne jako imienne wykazy praw i obowiązków zawierały:

³ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. 62 (1864), nr 187 s. 5-175.

⁴ Zadaniem komisji likwidacyjnych było ustalanie zasad związanych ze sposobem wyliczania wysokości i rodzaju wynagrodzeń przyznawanych dziedzicom za zniesione powinności włościańskie, zabezpieczenie środków finansowych na pokrycie wynagrodzeń dziedziców m.in. z wpływów nowo utworzonego podatku gruntowego opłacanego przez włościan oraz propinacji (ukaz z 19 II/2 III 1864 r., art. 3, 17).

⁵ Wysokość nowej daniny szacowana była w oparciu o jakość posiadanej ziemi (4 klasy: od 3 do 68 kopiejek za morgę). Oprócz tego pobierano podatek gruntowy tzw. dodatkowy, w wysokości 50% głównego. Było to świadczenie celowe, przeznaczone na pokrycie kosztów odszkodowania za uwłaszczenie, płacony do wybuchu I wojny światowej.

- a) wykaz wszystkich osad (działek zagrodowych), które przeszły na własność włościan z oddzielnym wskazaniem osad istniejących przy wydaniu ukazu z dnia 26 V/7 VI 1846 r., osad urządzonych w późniejszym czasie, zajmowanych przez włościan i pustych oraz gruntów użytkowanych przez wspólnotę;
- b) oznaczenie ilości ziemi przypadającej na każdą pojedynczą osadę z podziałem na: ziemię uprawną, grunt znajdujący się pod zabudowaniami, ogrody, łąki, pastwiska i nieużytki;
- c) wysokość wynagrodzenia dziedzica;
- d) szczegółowe określenie praw włościan do służebności i użytków np. do drewna budulcowego, opałowego, korzystania z pastwisk itp.⁶

Tabela nr 5

*Rozległość gruntów chłopskich w dobrach Rudniki na podstawie tabel
prestacyjnych (1846) oraz likwidacyjnych (1864)*

	Grunty chłopskie (1846)			Grunty chłopskie (1864)		
	ilość osad	morgi	pręty ²	ilość osad	morgi	pręty ²
Rudniki	28	312	32	52	348	78
Młyny	19	286	189	20	243	32
Dalachów	65	661	137	69	939	118
Razem	112	1242	58	141	1530	228

Na podstawie wpisów w tabelach prestacyjnych i likwidacyjnych można wychwycić zmiany w osobach posiadaczy osad, wielkości nadziałów oraz powinnościach. Jeśli przyjąć, że w roku 1830 półrolnicy posiadali po ok. 15 mórg, w wyniku regulacji w 1836 r. nastąpiło zmniejszenie się gospodarstw do średnio ok. 11 mórg, który to stan został utrzymany w roku 1846. Z analizy tabel dóbr rudnickich można wysnuć wniosek, że na przestrzeni lat dzielących ukazy z roku 1846 i 1864, wielkość gospodarstw chłopskich uległa tylko nieznacznym korektom: od kilkunastu prętów² do 1 morgi, jeżeli założymy, że wpisy te dokonane zostały zgodnie ze stanem faktycznym. W ciągu 18 lat powierzchnia gruntów chłopskich wzrosła o 228 mórg 170 prętów². Ponieważ w części II tabel likwidacyjnych wymieniono osady podlegające działaniu ukazu z roku 1864 o areale znacznie mniejszym niż 3 morgi, uprawnionym wydaje się przypuszczenie, że przynajmniej część z nich istniała już w 1846 r. choć nie zostały uwzględnione w tabelach prestacyjnych z powodu minimalnego nadziału.

Nazwiska włościan w zamieszczonych poniżej tabelach likwidacyjnych zostały zapisane fonetycznie w języku rosyjskim, stąd też nie wszystkie udało się dokładnie ustalić. Większość z nich występuje w tabelach prestacyjnych i księgach parafialnych kościoła w Rudnikach.

⁶ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. 62, nr 187.

Tabela likwidacyjna osady [wsi] Rudniki⁷

należącej do Warszawskiej Guberni, Powiatu Wieluńskiego, Okręgu Wieluńskiego
w Gminie Rudniki

Osada znajduje się w drugim z oddziałów, ustalonych artykułem 21 Ukazu
z 19 lutego/2 marca 1864 r. o Komisji Likwidacyjnej
Wydział Piotrkowskiej Komisji ds. Włościańskich

Liczba porządkowa	Wg projektu tabeli	Osady przechodzące na pełną własność włościan na podstawie Najwyższego Ukazu z 26 maja/7czerwca 1846 r. i 19 lutego/2 marca 1864 r.	Ilość ziemi w każdej osadzie w morgach i prętach												Wysokość należności podlegającej wynagrodzeniu od władzy wg artykułów 14-26 Ukazu o Komisji Likwidacyjnej		
			Pod domami, zabudowaniami, ogrodami lub bez ogrodów		Pola uprawne		Łąki		Wygony (pastwiska)		Nieuzyski		Razem				
			m.	p.	m.	p.	m.	p.	m.	p.	m.	p.	m.	p.			r.
I. Osady podlegające działaniu ukazów z 26 maja/czerwca 1846 r. i 19 lutego/2 marca 1864 r.																	
1.	1.	Kałwak Marcin			210	9	70	1	64					11	44	10	92
2.	2.	Wierszak Wojciech			210	9	102	1	32					11	44	10	92
3.	3.	Musiał Piotr			210	9	102	1	32					11	44	10	92
4.	4.	Kałwak Franciszek zwany Maszlana [Maślanka]			210	9	43	1	91					11	44	10	92
5.	5.	Pinkosz Walenty			210	9	23	1	111					11	44	10	92
6.	6.	Paruch Maciej			210	9	21	1	113					11	44	10	92
7.	7.	Cichoń Franciszek			210	9	41	1	93					11	44	10	92
8.	8.	Łuczak Walenty			210	9	92	1	42					11	44	10	92
9.	9.	Posto[w] Błażej			210	9	122	1	12					11	44	10	92
10.	10.	Marchewka Julianna			210	9	102	1	32					11	44	10	92
11.	11.	Be[r]sztak Salomea			210	9	136	1	298					11	44	10	92
12.	12.	Pawelec Maciej			210	9	130	1	4					11	44	10	92
13.	13.	Rokotny Jakub			210	9	102	1	32					11	44	10	92
14.	14.	Rokotny Walenty			210	9	78	1	56					11	44	10	92
15.	15.	Latuszek Łukasz			210	9	142		292					11	44	10	92
16.	16.	Reszka Tomasz			210	9	142		292					11	44	10	92
17.	17.	Bil Andrzej			210	9	142		292					11	44	10	92
18.	18.	Szymoniak Antoni			210	9	128	1	6					11	44	10	92
19.	19.	Bieniasz Grzegorz			210	9	142		292					11	44	10	92
20.	20.	Kubaszewski Wincenty			210	9	142		292					11	44	10	92
21.	21.	Stasiak Wojciech			210	9	130	1	4					11	44	10	92
22.	22.	Stasiak Wojciech			210	9	23	1	111					11	44	10	92

⁷ APŁOS, Księgi i akta hipoteczne sądów w Wieluniu, sygn. 322. Dowody do KW Rudniki, Tabela likwidacyjna wsi Rudniki, dok. 247; Tabela likwidacyjna wsi Młyny, dok. 248; Tabela likwidacyjna wsi Dalachów, dok. 249.

Tabela likwidacyjna osady [wsi] Młyny

należącej do Warszawskiej Guberni, Powiatu Wieluńskiego, Okręgu Wieluńskiego
w Gminie Rudniki

Osada znajduje się w drugim z oddziałów, ustalonych artykułem 21 Ukazu
z 19 lutego/2 marca 1864 r. o Komisji Likwidacyjnej
Wydział Piotrkowskiej Komisji ds. Włościańskich

Liczba porządkowa	Wg projektu tabeli	Osady przechodzące na pełną własność włościan na podstawie Najwyższego Ukazu z 26 maja / 7czerwca 1846 r. i 19 lutego/2 marca 1864 r.	Ilość ziemi w każdej osadzie w morgach i prętach												Wysokość należności podlegającej wynagrodzeniu od władzy wg artykułów 14-26 Ukazu o Komisji Likwidacyjnej	
			Pod domami, zabudowaniami, ogrodami lub bez ogrodów		Pola uprawne		Łąki		Wygony (pastwiska)		Nieużytki		Razem			
			m.	p.	m.	p.	m.	p.	m.	p.	m.	p.	m.	p.	r.	k.
I. Osady podlegające ukazom z 26 maja/7 czerwca 1846 r. i 19 lutego/12 marca 1864 r.																
1.	1.	Nicota Franciszek			10	64 1/4	1	56					11	120 1/4	10	92
-	18.	-----			2	41							2	41	2	35 1/30
2.	2.	Księżarek Piotr			10	9 1/4	1	111					11	120 1/4	10	92
3.	3.	Pawelec Wojciech			9	284 1/4	1	136					11	120 1/4	10	92
4.	4.	Dumczyk zw. Mar- musz ? Tomasz			10	82 1/4	1	38					11	120 1/4	10	92
5.	5.	Pawelec Piotr			9	288 1/4	1	132					11	120 1/4	10	92
6.	6.	Stasiak Antoni			10	78 1/4	1	42					11	120 1/4	10	92
7.	7.	Mizera Wincenty			10	156 1/4		264					11	120 1/4	10	92
8.	8.	Kubaszewski Piotr			10	148 1/4		272					11	120 1/4	10	92
9.		Pawelec Wincenty			9	203 1/4	1	217					11	120	10	92
-	25.	-----			2	150							2	150	2	75
10.	10.	Stasiak Szymon											11	120 1/4	10	92
-	21.	-----											3	166 1/8	3	90 25/30
11.	11.	Zaremba Michał			9	226 1/4	1	194					11	120 1/4	10	92
12.	12.	Kanicki Julian			9	220 1/4	1	200					11	120 1/4	10	92
13	13.	Januszewski (?) Bartłomiej			10	4 1/4	1	116					11	120 1/4	10	92
14.	14.	Paruch Wojciech			10	118 1/4	1	2					11	120 1/4	10	92
15.	15.	Korpowski Fran- ciszek											9	120 1/4		
16.	16.	Klimek Maciej											2		10	92
-	20.	-----												3	1	10
17.	17.	Paweł Ławny			10	16 1/4	1	104					11	120 1/4	9	10
-	22.	-----			12	195 1/4	2	75					14	270 1/4	16	39

II. Osady podległe pod ukaz 19 lutego/12 marca 1864 r.														
18.	18.	Część osady nr 1												
19.	19.	Nicota Marcin		1	40		110				1	150	1	65
	20.	Kalimirski (?) Michał		10	38 1/4	2	232				12	270 1/4	14	19
	21.	Część osady nr 10												
	22.	Część osady nr 17												
	23.	[Część osady] nr 16												
20	24.	Paruch Ludwik		1	118						1	118	1	68 8/30
-	25.	Część osady nr 9												
Osady i ziemia wspólnoty														
21	26.	Część ziemi dla wspólnoty wsi Młyny									1	150	1	65
22	27.	Pastwisko 22 morgi 105 pretów wspólne z wsią Rudniki należące jednak do wsi Młyny						9	137		9	137		
23	28.	Kopalnia gliny 1 morga wspólnie użytkowana z wsiami Rudniki i Dalachów należąca do wsi Młyny								90		90		
		Nieużytków liczonych ogółem dla włościan osady Młyny						10	163	10		163		
Razem I i II								10	253	243		32	218	42 5/30

Rodzaje i rozmiary serwitutów pozostających w użytkowaniu włościan

Osady nr **1**, **14**, i **17** mają prawo pobierać z lasów do tych dóbr należących corocznie w ciągu stycznia, lutego i marca, każda po dwie sztuki drzewa budulcowego mającego osiem cali średnicy, w odległości 3 łokci od podstawy drzewa pnia na reperację budowli osadniczych.

Osady nr **15** i **16**, obie razem mają prawo pobierania po dwie sztuki takiegoż drzewa budulcowego.

Osady nr **1**, **14** i **17** mają prawo wywożenia z tychże lasów w ciągu dwunastu miesięcy każda po 25 fur parokonnnych zbieraniny i pni na opał i po 4 także fury ściółki.

Osady nr **16** i **17** mają prawo wywozić z tychże z lasów w ciągu dwunastu miesięcy po 6 fur parokonnnych zbieraniny i pni na opał, a do ściółki nie mają prawa.

Osada nr **19** ma prawo wywieźć corocznie z lasów dworskich 25 fur parokonnnych zbieraniny, do budulcowego zaś lasu i ściółki nie ma prawa.

Osady nr **18** i **20** mają prawo wywieźć z lasu dworskiego po 6 fur parokonnnych zbieraniny i pni na opał, do budulcowego zaś lasu i ściółki nie mają prawa.

Opał i podściółka powinny być zbierane przez osady w te dni gajowe w tych miejscach jakie będą na to przeznaczone przez miejscowe gromadzkie zebranie, sołtysa i właściciela dóbr lub jego pełnomocnika.

Przy kopaniu pni wolno włościanom używać siekiery. Wszystkie te osady mają prawo wypasać swoje bydło na jednym z ugorowych dworskich pól Kwasowe i Kąty, które powinno być zostawione corocznie bez zasiewu na pastwisko dla bydła włościańskiego łącznie z bydłem włościan wsi Rudniki.

Dnia 12/24 maja 1866 roku Centralna Komisja ds. Włościańskich przy Komitecie Urządzącym postanowiła tę rozpatrywaną tabelę likwidacyjną na podstawie której na własność włościan osady Młyny przechodzi (ziemi użytkowej 232 morgi 79 prętów, nieużytków 10 morg 253 prętów) wszystkiego 243 morgi, 32 pręty zatwierdzić. Z tego do użytku poprzedniego właściciela likwidowanych dóbr kapitał [wynagrodzenie likwidacyjne] 3640 rubli 35 kopiejek.

Podpisali: przedstawiciel Komisji Centralnej Sołowiew
Członkowie

Tabela likwidacyjna osady [wsi] Dalachów

należącej do Warszawskiej Guberni, Powiatu Wieluńskiego, Okręgu Wieluńskiego
w Gminie Rudniki

Osada znajduje się w drugim z oddziałów, ustalonych artykułem (paragrafem) 21 Ukazu z 19 lutego/2 marca 1864 r. o Komisji Likwidacyjnej
Wydział Piotrkowskiej Komisji ds. Włościańskich

Liczba porządkowa	Wg projektu tabeli	Osady przechodzące na pełną własność włościan na podstawie Najwyższego Ukazu (dekrety) z 26 maja/7 czerwca 1846 r. i 19 lutego/2 marca 1864 r.	Ilość ziemi w każdej osadzie w morgach i prętach										Wysokość należności podlegającej wynagrodzeniu od władzy wg artykułów 14-26 dekretu (ukazu) o Komisji Likwidacyjnej			
			Pod domami, zabudowaniami, ogrodami lub bez ogrodów		Pola uprawne		Łąki		Wygony (pastwiska)		Nieużytki				Razem	
			m.	p.	m.	p.	m.	p.	m.	p.	m.	p.			m.	p.
I. Osady podlegające pod ukaz 26 maja /7 czerwca 1846 roku i 19 lutego/2 marca 1864 r.																
1.	1.	Birlet Antoni			7	186 5/8	2	260					10	146 5/8	10	92
2.	2.	Pinkosz Ludwik			9	173 5/8		273					10	146 5/8	10	92
3.	3.	Wilk Adam			8	43 5/8	2	103					10	146 5/8	10	92
4.	4.	Pinkosz Jarosław			9	176 5/8		270					10	146 5/8	10	92

5.	5.	Pinkosz Adam			8	286	5/8	1	160					10	146	5/8	10	92
6.	6.	Wolny Antoni			9	30	5/8	1	116					10	146	5/8	10	92
7.	7.	Wolny Maciej			9	75	5/8	1	71					10	146	5/8	10	92
8.	8.	Szczęśny Maciej			8	147		1	299	5/8				10	146	5/8	10	92
9.	9.	Włoch Franciszek			9	30		1	116	5/8				10	146	5/8	10	92
10.	10.	Zaremba Walenty			9	40		1	106	5/8				10	146	5/8	10	92
11.	11.	Pinkosz Jan			9	86		1	60	5/8				10	146	5/8	10	92
-	71.	-----			8	220		1	226	5/8				10	146	5/8	11	53 16/30
12.	12.	Zaremba Wawrzyniec			9			1	146	5/8				10	146	5/8	10	92
13	13.	Za[mski] Andrzej												8	272	5/8	10	92
-	22.													1	242			
14	14.	Badera Małgorzata												1	174			
-	67.	-----												1	16			
-	91.	-----													2		1	10
15.	15.	Pawelec Teofil			8	273	5/8	1	173					10	146	5/8	10	92
16.	16.	Hajduk Wojciech			9	188	5/8		260					10	146	5/8	10	92
17.	17.	Pinkosz Franciszek			9	152	5/8		294					10	146	5/8	10	92
	20.	-----												5	97			
18.	18.	Wolny Błażej			9	116	5/8	1	30					10	146	5/8	10	92
19.	19.	Szyszk Jan			9	129	5/8	1	17					10	146	5/8	10	92
	20.	Część osady nr 17																
20	21.	Kubacki Jan												3	107	5/8	7	28
-	89.	-----												10	146	5/8	7	28
-	66.	-----												9	226		9	10
-	22.	Część osady nr 13																
21.	23.	Stasiak Roch			9	74	5/8	1	72					10	246	5/8	10	92
-	74.	-----			7	162	5/8	2	284					10	146	5/8	11	53 16/30
22.	24.	Badera Walenty			9	83	5/8	1	63					10	146	5/8	10	92
23.	25.	Stasiak Grzegorz			8	130	5/8	2	16					10	146	5/8	10	92
24.	26.	Szkudlarek Szymon			8	231	5/8	1	215					10	146	5/8	10	92
25.	27.	Wilk Paweł			8	59	5/8	2	87					10	146	5/8	10	92
26.	28.	Wilk Jakub			8	41	5/8	2	105					10	146	5/8	10	92
-	76.	-----			9	132	5/8	1	14					10	146	5/8	11	53 16/30
-	29.	Część osady nr 20																
27.	30.	Wilk Franciszek			9	102	5/8	1	44					10	146	5/8	10	92
28.	31.	Włoch Wawrzyniec			9	114	5/8	1	32					10	146	5/8	10	92

29.	32.	Włoch Piotr ojciec			9	8 5/8	1	138					10	146 5/8	7	98
-	51												10	146 5/8	10	92
30.	33	Wierszak Paweł			8	257 5/8	1	189					10	146 5/8	10	92
31.	34	Kansy Maciej			8	297 5/8	1	149					10	146 5/8	10	92
32.	35	Wróbel Melchior			9	3 5/8	1	143					10	146 5/8	10	92
	80	-----			7	59 5/8	3	94					10	146 5/8	11	53 16/30
33.	36	Jura Mikołaj			9	5/8	1	146					10	146 5/8	10	92
34.	37	Jura Michał			9	83 5/8	1	63					10	146 5/8	10	92
35.	38	Klimas [Kmieciak] Grzegorz			8	226 5/8	1	220					10	146 5/8	7	28
-	40.	-----											10	146 5/8	10	92
36.	39.	Leja (?) Wojciech			7	235 5/8	2	246					10	181 5/8	10	92
-	79	-----			8	57 5/8	2	89					10	146 5/8	11	53 16/30
	40	Część osady nr 35														
37.	41	Jurczyk Andrzej			7	136 5/8	3	10					10	146 5/8	10	92
-	78	-----			8	15 5/8	2	131					10	146 5/8	11	53 16/30
38.	42	Wilk Kazimierz			7	154 5/8	2	292					10	146 5/8	10	92
39.	43	Jabłoński Tomasz			7	56 5/8	3	90					10	146 5/8	7	28
40.	44	Badera (?) Wojciech			7	48 5/8	3	98					10	146 5/8	10	92
41.	45	Jurczyk Błażej			7	71 5/8	3	75					10	146 5/8	7	28
-	28	-----			9	46 5/8	1	100					10	146 5/8	10	92
42.	46	Wierszak Roch			6	260 5/8	3	136					10	146 5/8	10	92
43.	47	Ławny Walenty			7	133 5/8	3	13					10	146 5/8	7	28
-	...	-----			7	95 5/8	3	51					10	146 5/8	10	92
-	...	-----			8	95 5/8	2	51					10	146 5/8	11	53 16/30
44.	...	Włoch Wincenty			7	230 5/8	2	196					10	146 5/8	7	28
-	77	-----			9	96 5/8	1	50					10	146 5/8	11	53 16/30
45.	20	Badera Szymon			8	126 5/8	2	22					10	146 5/8	10	92
-	75	-----			9	156 5/8	-	290					10	146 5/8	11	53 16/30
-	51	Część osady nr 27														
46.	52	Janerka Wawrzyniec			8	56 5/8	2	110					10	146 5/8	10	92
47.	53	Ogórek? Kazimiera			8	89 5/8	2	57					10	146 5/8	10	92
-	77	-----			5	256 5/8	4	140					10	146 5/8	11	53 16/30
48.	54	Zaremba Piotr			9	18 5/8	1	128					10	146 5/8	10	92
49.	55	Włoch Maciej			8	158 5/8	1	283					10	146 5/8	10	92
-	56	Część osady nr 39														
50.	57	Wróbel Wojciech			9	62 5/8	1	84					10	146 5/8	10	92

51.	58	Zaremba Wojciech			9	36 5/8	1	110					10	146 5/8	10	92
52.	59	Wilk Wojciech			9	210 5/8	1	176					11	86 5/8	10	92
53.	60	Jabłoński Paweł			8	163 5/8	1	283					10	146 5/8	10	92
-	86	-----			8	69 5/8	2	77		1			10	146 5/8	11	53 16/30
54.	61	Pawelec Andrzej			8	296 5/8	1	150		1			10	146 5/8	10	92
55	62	Bienias Piotr			9	14 5/8	1	132					10	146 5/8	10	92
56	63	Jurczyk Franciszek			9	22 5/8	1	124					10	146 5/8	9	10
57.	64	Jurczyk Szymon			8	89 5/8	1	257					10	146 5/8	9	10
-	81	-----			6	280 5/8	3	186					10	146 5/8	11	53 16/30
58	65	Kaławak			8	176 5/8	1	270					10	146 5/8	10	92
-	66	Część osady nr 20														
-	67	Część osady nr 14														
-	68	Część osady nr 14														
59	62	Ławny Jan											4		4	40
60	69	Machudera Jakub											2	40	4	
61		Birlet Franciszek											2	40	4	69 10/30
-	90	-----												2	1	10

II. Osady podległe pod ukaz 19 lutego/12 marca 1864 r.

62	70	Olszowy Jan			7	132	3	14 5/8					10	146 5/8	11	53 16/30
	71	Część osady nr 11														
63	72	Birlet Tomasz			8	102	2	44 5/8					10	146 5/8	11	53 16/30
64	73	Wilk Grzegorz			9	178 5/8		268					10	146 5/8	11	53 16/30
-	74	Część osady nr 21														
-	75	Część osady nr 45														
-	76	Część osady nr 26														
-	77	Część osady nr 44														
-	79	Część osady nr 36														
-	80	Część osady nr 32														
-	81	Część osady nr 57														
65	82	Olszowy Szymon			6	119 5/8	4	27					10	146 5/8	11	53 16/30

66	83	Kapica Konstanty			6	139 5/8	4	7				10	146 5/8	11	53	16/30
-	84	Część osady nr 47														
-	85	Część osady nr 43														
-	86	Część osady nr 53														
67	87	Włoch Łukasz			2							2		2		20
68	88	Wierszak Wojciech			2							2		2		20
69	89	Olszowy Stanisław			2							2		2		20
	90	Część osady nr 61														
	91	Część osady nr 14														
Osady i ziemia wspólnoty																
70	92	Szkoła wiejska			2	84						2	84	2	50	24/30
71	93	Kuźnia wiejska			2	84						2	84	2	50	24/30
72	94	Osada sołtysa			2	84						2	84	2	50	24/30
73	95	Pastwisko Odcinki						23				23				
74	96	Pastwisko Radło						37	111			37	111	5	46	24/30
75	97	Kopalnia gliny									120		120			
		Nieużytków [nieczytelne]														
										17	51	17	51			
Razem I i II										17	171	939	118	880	36	14/30

Wszystkie osady zamieszczone w tabeli osady od **nr 1 do 13**, od **nr 15 do 58** oraz **nr 59, 60, i 61** mają prawo otrzymywać (pobierać) z lasów dóbr należących corocznie, w styczniu, lutym i marcu każda po 2 sztuki drzewa (kłody) budulcowego mającego osiem cali średnicy, w odległości 3 łokci od podstawy drzewa na naprawę budowli osadniczych, też osady mają prawo otrzymywać corocznie w ciągu dwunastu miesięcy, każda po 25 fur parokonnnych zbieraniny i pni na opał, a w ciągu września i października corocznie po 4 także fury podściółki.

Osada **nr 14** ma prawo otrzymywać corocznie z tychże lasów po 6 parokonnnych fur zbieraniny i pni na opał, do ściółki zaś i drzewa budulcowego ta osada nie ma prawa.

Osady **nr 64 i 66** mają prawo wywozić corocznie z lasów dworskich każda po 25 fur parokonnnych zbieraniny i pni i po 4 także fury podściółki. Te osady do drzewa budulcowego nie mają prawa.

Osady **nr 62, 63 i 65** mają prawo pobierania z tychże lasów corocznie po 2 sztuki drzewa budulcowego mającego osiem cali średnicy, w odległości 3 łokci od podstawy

drzewa na reperację budowli osadniczych, a także wywozić corocznie po 25 parokonnych fur zbieraniny i pni i po 4 także fury podściółki.

Osady nr **67 i 68 i 69** mają prawo pobierać corocznie z dworskich lasów po 6 parokonnych fur zbieraniny i pni na opał. Te osady nie mają prawa do drzewa budulcowego i podściółki.

Opał i podściółka powinny być wywożone w wyznaczone dni i zbierane na tych miejscach, które do tego wyznaczone będą do tego na miejscowym gromadzkim zebraniu z sołtysem i właścicielem lub jego pełnomocnikiem. Przy kopaniu pni osady te mają prawo używać siekiery.

Dnia 12/24 maja 1866 roku, Centralna Komisja ds. Włościańskich przy Komitecie Urządzącym postanowiła zatwierdzić tę tabelę likwidacyjną na podstawie której, na własność włościan osady Dalachów przechodzi (ziemi użytkowej 921 mórg 247 prętów, nieużytków 17 mórg 171 prętów) wszystkiego 939 mórg, 118 prętów zatwierdzić. Z tego do użytku poprzedniego właściciela likwidowanych dóbr kapitał [wynagrodzenie likwidacyjne] 14 672 ruble 66 kopiejek.

Podpisali: przedstawiciel Komisji Centralnej Sołowiew
Członkowie

Jak wynika z zamieszczonych powyżej tabel likwidacyjnych, w wyniku reformy uwłaszczeniowej na własność włościan w dobrach Rudniki przeszło 1530 mórg 228 prętów² (Rudniki 348 mórg 78 prętów², Młyny 243 morgi 32 pręty², Dalachów 939 mórg 118 prętów²). Własność wspólną stanowiły: pastwisko o powierzchni 22 mórg 105 prętów² używane przez włościan wsi Młyny i Rudniki (należące do wsi Rudniki), kopalnia gliny o powierzchni 1 morgi użytkowana przez wsie Rudniki i Dalachów (należąca do wsi Młyny), szkoła wiejska, kuźnia wiejska oraz kopalnia gliny o powierzchni 120 prętów² (w Dalachowie). Chłopi z Dalachowa użytkowali dwa stanowiące własność wspólnoty pastwiska (Radło, [nazwa drugiego nieczytelna]) o łącznej powierzchni 60 mórg 111 prętów².

Ukazem objętych zostało 141 włościan: 52 w Rudnikach, 20 w Młynach i 69 Dalachowie. Typowa wielkość osady wynosiła:

- a) w Rudnikach: 11 mórg 44 pręty² dla osad objętych ukazem z 1846 r. (od 105 prętów² do 1 morgi 40 prętów² dla osad powstałych w późniejszym okresie);
- b) Młyny: 10 mórg 120¹/₄ pręta²;
- c) Dalachów: 10 mórg 146⁵/₈ pręta².

Grunty orne i łąki posiadała każda z osad, jednak tylko w tabeli wsi Rudniki znajdują się wpisy dotyczące jednakowej dla wszystkich włościan części gruntu (210 prętów²) zajmowanej przez zabudowania i ogrody⁸.

Ustalając wysokość odszkodowania likwidacyjnego uwzględniano wielkość dochodu osiąganego z każdego morga ziemi, a także wymiar dotychczas odrabianej pańszczyzny i innych powinności włościańskich. W celu oszacowania dochodu z osad

⁸ Część ziemi zajmowana przez zabudowania i ogrody nie uległa zmianie od 1846.

poszczególne powiaty zaliczono do odpowiednich działów. Okręg wieluński powiatu wieluńskiego włączono do działu 2, w którym dzień roboczy pańszczyzny pieszej oszacowany został na 10½ kopiejki⁹, zaś dochód z 1 morgi ziemi na 1 rubla 49 kopiejek. We wsiach prywatnych Królestwa średnia wynagrodzenia likwidacyjnego wynosiła 11 rubli 49 kop. z morgi¹⁰, w dobrach Rudniki niespełna 11 rubli. Komisja Likwidacyjna postanowieniem z 6/18 VI 1866 (nr 7647) przyznała właścicielowi dóbr ziemskich Rudniki Władysławowi Miączyńskiemu wynagrodzenie likwidacyjne w wysokości 23 878 rubli srebrem 95 kopiejek¹¹. Proces wypłaty listów likwidacyjnych rozpoczęty został 22 VIII/3 IX 1866 r.

Włóścianie po nabyciu na własność osad zachowali prawo do tych służebności, z których korzystali na podstawie tabeli prestacyjnych, kontraktów, umów słownych lub miejscowych zwyczajów (np. prawo otrzymywania drewna budowlanego i na opał, zbierania gałęzi, suszu, ściółki, prawa pasania bydła na gruntach dworskich, folwarcznych lub w lasach dziedziców). Jeśli w czasie opublikowania ukazu z 1846 r. korzystali z jakichś służebności, których później zostali przez dziedzica pozbawieni, przywrócono im możliwość ponownego użytkowania. Za osadę włościańską, uznawano działkę gruntu, a nie znajdujące się na tej działce zabudowania mieszkalne i gospodarcze, chociaż budynki te przeszły na własność włóścian razem z gruntami i nie mogły być od nich oddzielone. Na tej podstawie prawo do służebności przysługiwało uwłaszczonym nie jako posiadaczom budynków ale działki gruntu¹².

Prawo do otrzymywania drewna budulcowego przyznawane było najczęściej wtedy, gdy włóścianie korzystali z budynków stanowiących własność dworu, który dostarczał im materiałów na budowę i reperację. Służebność opału względnie ugaju wywodziła się z dawnego prawa wolnego wyrębu. Rozróżniano ugaj sprzężajny, obliczany na fury jedno lub parokonne, oraz ugaj pieszy, np. z płachtą. Prawo do ściółki czyli grabienia liści i mchu miało duże znaczenie w okolicach, gdzie mało urodzajne grunty nie dawały wystarczającej ilości słomy, w związku z czym zużywano ją głównie jako paszę, a mech i ściółkę wykorzystywano w oborach i chlewikach. Ściółka służyła również do tzw. ogacania domów i budynków dla inwentarza¹³. Ponieważ służebność ściółki odbijała się niekorzystnie na stanie lasów, nie zdarzała się zbyt często. Korzystanie z lasu w celu zebrania ściółki, chrustu, karczowania pni na opał itp. odbywało się zazwyczaj w dniach i na obszarach leśnych wyznaczonych przez dziedzica i gminę. Bardzo często właściciele ziemscy, by chronić lasy, ograniczali prawo do korzystania z narzędzi

⁹ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. 62, nr 187, s. 131-134.

¹⁰ K. Konopka, *Reforma uwłaszczeniowa w Królestwie Polskim i jej wpływ na ograniczenie obrotu gruntami włościańskimi (1864-1914)*, Białystok 2007, s. 79.

¹¹ APŁOS, Księgi i akta hipoteczne sądów w Wieluniu, sygn. 322. Dowody do KW Rudniki, *Szczegółowe rozrachowanie należności Towarzystwa do pobrania z funduszu likwidacyjnego dla dóbr Rudniki Władysława Miączyńskiego wypłacanego w hipotecę*, dok. 244; *Agent Komisji Likwidacyjnej przy Wydziale Hipotecznym Trybunału Cywilnego Guberni Warszawskiej w Kaliszu – obrońca Prokuratury Królestwa przy tymże Trybunale...*, dok. 246.

¹² K. Konopka, *Reforma uwłaszczeniowa...*, s. 62.

¹³ Z. Stankiewicz, *Tabele prestacyjne jako źródło wiadomości o przemianach wsi Królestwa Polskiego w połowie XIX wieku*, „Przegląd Historyczny” 1962, t. 53, z. 2, s. 311-331.

podczas pozyskiwania opału. Stąd zapis w tabelach podkreślający prawo poszczególnych osad do korzystania z siekier. Jak wynika z tabel likwidacyjnych, w najszerszym zakresie ze służebności korzystali włościanie osad powstałych w Rudnikach i Dalachowie przed 1846 r. Wszystkie te osady (z wyjątkiem dwóch) miały prawo do pobierania z lasów dworskich: „corocznie w miesiącach, styczniu, lutym i marcu, każda po dwie sztuki drzewa budulcowego mającego ósm cali średnicy, w odległości 3 łokci od pnia na reperację budowli osadniczych”, 25 parokonnnych fur zbieraniny [chrustu] i pni na opał oraz 4 fur parokonnnych ściółki. We wsi Młyny tylko 3 osady korzystały z drewna budulcowego, opału i ściółki w podobnej wysokości jak w Rudnikach i Dalachowie. Wszystkie później powstałe osady nie miały prawa do drewna budulcowego, a jedynie do opału (w różnej wysokości) i w niektórych przypadkach do ściółki.

Inną formą stosunków serwitutowych była występująca w różnych formach służebność pastwiska, wynikająca zwykle z potrzeby utrzymania przez włościan bydła roboczego lub koni potrzebnych do wykonywania pańszczyzny, które zostały im przekazane przez dwór lub też ich własnego inwentarza służącego do tego samego celu. Już w 1846 r. chłopci w dobrach rudnickich nie posiadali inwentarza założonego i korzystali z pastwiska na mocy umowy z dziedzicem. Z tabel likwidacyjnych wynika, że uwłaszczeni włościanie z Rudnik i Młynów mieli prawo do wypasania swojego bydła na jednym z ugorowanych dworskich pól zwanych Kwasowe i Kąty, które w tym celu pozostawiano corocznie bez zasiewu. Ponadto włościanie z osad w Rudnikach (poza jedną) uwłaszczonych na mocy ukazu z 1864 r. mieli prawo paść 26 sztuk bydła na dworskich pastwiskach graniczących z gromadzkim pastwiskiem, na przestrzeni 16 mórg razem z bydłem służby dworskiej. Sporą część dworskich pastwisk użytkowały owce, których pogłowie od lat 30. do 70. XIX w. kształtowało się w granicach 1000-1400 szt.

Na skutek uwłaszczenia proces rozwarstwienia wsi przybierał na sile. Ilość gospodarstw małorolnych i liczba ludności bezrolnej uległa zwiększeniu. W całym Królestwie Polskim w 1827 r. bezrolni stanowili ok. 27% ludności, a 1859 r. już przeszło 40%. W tym okresie chłopci posiadający tylko domostwa i małe splechетки gruntu najmowali się do pracy u bogatych gospodarzy lub do pracy dniówkowej na folwarku, a znaczna część bezrolnych chłopów, zwłaszcza komorników przeobraziła się w stałych pracowników folwarcznych, którzy mieszkali w budynkach dworskich¹⁴. W 1870 r. w skład dóbr Rudniki wchodziło 5 folwarków, tj. Rudniki, Jawor, Kuźnica, Faustyanka i Błonie; 4 osady młynarskie; 3 uwłaszczone wsie: Rudniki, Dalachów i Młyny, kolonia Janinów oraz 2 osady leśne. Obszar majątku wynosił 4147 morgi, z czego połowę stanowiły grunty uprawne. We wsi Rudniki będącej siedzibą właściciela znajdował się murowany kościół z plebanią, kuźnia, karczma oraz szkoła utrzymywana przez gminę i dwór. Zarządca dóbr zajmował drewniane domostwo połączone z murowaną oranżerią, zaś drewniane „dwojaki” zamieszkiwał lokaj dworski. Służba folwarczna mieszkała w jednym z nielicznych murowanych budynków, krytych gontem, określanym jako „dwanaścioraki”, borowi zajmowali „dwojaki”, a w każdym z folwarków znajdowały się tzw. „czworaki”¹⁵.

¹⁴ B. Baranowski, *Życie codzienne wsi między Wartą a Pilicą w XIX w.*, Warszawa 1969, s. 16.

¹⁵ A. Kisała, *Protokół...*

Słowa kluczowe: XIX wiek, Polska, obciążenia feudalne, struktura własnościowa wsi, majątek ziemski Rudniki

Keywords: XIX century, Poland, feudal obligations, land ownership structure, the Rudniki estate

Feudal obligations of peasants in Rudniki estate in the 19th century in the light of the estate inventory from 1830, service and liquidation tables

Summary

The article describes the financial situation of peasants who lived on the Rudniki estate in the first half of the nineteenth century. In the early days of the Kingdom of Poland the nobility owned $\frac{3}{4}$ of all the villages and farms across the country. The peasant farm size reduction in order to expand noble farms resulted in a deterioration of the economic situation of the peasants and a growing number of landless farmers. Although the Constitution of the Duchy of Warsaw provided personal freedom and equality before the law, the nobility still owned most of the land. At the beginning of the nineteenth century the Rudniki estate in the Wieluń County belonged to the Masłowski Family. An inventory report written in 1830 describes that their property consisted of Rudniki, Kuźnica, Młyny and Jawor villages, Buciny and Dalachów colonies as well as Faustyanka and Błonie noble farms. Besides serfdom, peasants were obliged to pay tribute in kind depending on their farm sizes. A few years later these goods passed into the hands of Henryk Miączyński of Suchekomnaty coat of arms brought as a dowry by Masłowska. The Tsar's decree issued on 26 V (7 VI) 1846 partially improved peasants' financial status. So called "Prestation tables", compiled by the owners of private estates, provide us with valuable, detailed information about economic conditions of peasants. The prestation tables of Rudniki estate encompass the list of peasants' names, size of individual farms, amounts of cereals sown, information about buildings, obligations towards estate owner, the church, the rural community, the government, the insurance company as well as additional income sources. Although the entries made in prestation tables should not be accepted uncritically, they are reliable historical sources as they provide basic data on the land ownership structure and the villagers' relationship with the dominion in a unified form.

Translated by Alicja Kisala